

Keskustelua kielenhuollosta Virittäjässä

MILLA ESPO

Ei ole yleensä mielestämme suotavaa, että totutamme kielellisen kauneuden tajuamme kiintymään äännteihin tai muotoihin, jotka ovat jo kaukana ja jäävät yhä kauemmaksi siitä elävästä kielestä, mikä kehittyy omaan lakiensa mukaan, jättäen meidät vihdoin keskelle ”arkaismeja” (*Virittäjä* 1902).

Näin kuvasi Virittäjän toimitus näkemystään kielenhuollosta eli kielenkäytön ohjailusta ja parantelusta vuonna 1902. Kannanotto perusteli lehden valitsemaa linjaa eräässä vuosisadanvaihteen oikeinkirjoituskysymyksessä, johon palaan tässä kirjoituksessa. Vaikka toimituksen ”yleisenä” esitetty näkemys siis oikeastaan liittyikin yksittäiseen suomen kirjoittamisen ongelmakohtaan, kiinnostavaa siinä on se, että kielenhuollon lähtökohdaksi tunnutaan varovasti ehdotettavan ”omien lakiensa mukaan kehittyvää elävää kieltä”. Virittäjä oli pitkään tärkein suomalaisen kielenhuolto-keskustelun kanava ja luonteva paikka tiedottaa kielivaliokunnissa ja -lautakunnissa syntyneistä päätöksistä (Kolehmainen 2014: 63–64, 84–85; Piehl 1996: 490). Luon kirjoituksessani silmäyksen tähän keskusteluun, jonka vaiheet kertovat samalla fennistien muuttuvasta suhteesta kielenhuoltoon. Suurena apuna kirjoituksen laatimisessa on ollut Taru Kolehmaisena kattava historiikki *Kielenhuollon juurilla* (2014).

Kun Kotikielen Seura perustettiin vuonna 1876, kielen tutkimus ja kielenhuolto kytkeytyivät vielä tiiviisti yhteen. Toiminnan alkuaikoina seuran kokouksissa käytiin usein keskustelua kielenhuollosta ja saatettiin laatia normejakin. (Kolehmainen 2014: 20–21.) Myös seuran tieteellisen aikakauslehden Virittäjän tehtäviin kuului alusta saakka hyvän kielenkäytön edistäminen: lehden ensimmäisen numeron esipuheessa (*Virittäjä* 1897) todetaan, että julkaisussa tulotaisiin käsittelemään tutkimuksen lisäksi ”kielenkäytäntöä, oikeakielisyttä ja kielenopetusta koskevia kysymyksiä”. Kymmenen vuotta myöhemmin Virittäjän päätoimittaja Heikki Ojansuu (1907: 3–4) moitti lehdessä yleisen kielenkäytön ja erityisesti sanomalehtikielen puutteita ja lupasi, että Virittäjä pyrki kiinnittämään lukijoidensa huomion oikeakielisyysasioihin.

Kielenhuoltoa koskevat kirjoitukset (kirjallisuuskatsausten, sanatiedustelujen, kokousselostusten ja muiden vastaavien tekstien ohella) erotettiin varsinaisista artikkeleista aluksi vain typografisin keinoin, eikä niitä aina allekirjoitettu lainkaan, ainakaan koko nimellä. Sisällysluettelossa niiden otsikkona oli yleensä ”Oikeakielisyttä” tai ”Uudissanoja”. Kun ne alettiin koota omaan osastoonsa 1920-luvulla, senkin nimeksi tuli ensin ”Oikeakielisyttä”. (Piehl 1996: 491.) Vuonna 1945 osaston nimeksi vaihdet-

tiin ”Kielemme käytäntö”. Sekä Piehl (mp.) että Kolehmainen (2014: 37) arvelevat, että nimenmuutos saattaa heijastella uudistuneita ja avartuneita kielenhuoltokäsityksiä. Samassa numerossa Lauri Hakulinen (1945: 282), Virittäjän silloinen päätoimittaja, mainitseekin muualta Euroopasta varoittavia esimerkkejä liian pitkälle menneestä ohjailusta.

Virittäjässä julkaistuilla kannanotoilla mutta myös lehden kirjoittajien käyttämällä kielellä on ollut vahva asema kielenkäytön auktoriteettina, koska julkaisu on ollut tiukasti sidoksissa suomalaiseen kielenhuoltotyöhön. Sen lisäksi, että Virittäjä oli pitkään kielenhuollon pääasiallinen tiedotuskanava, sen toimittajat – ja samalla kielenhuolto-osaston aktiivisimmat kirjoittajat – olivat usein itse kielivaliokunnan tai -lautakunnan jäsenenä. (Kolehmainen 2014: 104–105.) He olivat suomen kielen asiantuntijoita, tutkijoita ja professoreja. Yhteys tunnettiin niin hyvin, että Virittäjän toimitukselle saatettiin jopa lähettää pyyntöjä siitä, että kielivaliokunta ottaisi jonkin tietyn kielikysymyksen käsiteltäväkseen. (Piehl 1996: 492, 498.) Virittäjän kirjoituksiin pohjasivat sitten ratkaisunsa normeista päättävät valiokunnat sekä kielioppaiden ja oppikirjojen kirjoittajat, kuten omien sanojensa mukaan E. A. Saarimaa, jonka kielioppailla on ollut suuri vaikutus suomen kielen kouluopetukseen ja nykyisiinkin yleiskielen suosituksiin. (Kolehmainen 2014: 130, 175).

Kirjoituksen alussa lainaamaani kannanottoon liittyy mielenkiintoinen esimerkki siitä, kuinka Virittäjä on osallistunut kielenhuoltokeskusteluun omien oikeinkirjoituskäytänteidensä kautta. Yksi 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suurimpia kiistoja koski *i*-vokaalia *o(i)tta*-vartaloisissa verbeissä. Vuonna 1902 Virittäjän toimitus päätti siirtyä noudattamaan Artturi Kanniston ehdotusta verbien kirjoitusasun yhdenmukaistamisesta: *i*-vokaali jätettäisiin selvyyden vuoksi pois kaikissa tapauksissa, ellei joku kirjoittaja sitä ehdottomasti halunnut käyttää. Kaikkia lukijoita uudistus ei miellyttänyt, mutta siihen palasi vasta vuosia myöhemmin E. A. Tunkelo (1915: 125–126), joka tuolloin toimi lehden päätoimittajana ja ilmoitti toimituksen pitävän kiinni kannastaan johdonmukaisemman ratkaisun yhä puuttuessa. Näin ei tapahtunut, vaan *i*-vokaali palautettiin pian Virittäjän *o(i)tta*-verbeihin kaikessa hiljaisuudessa (Kolehmainen 2014: 210).

Virittäjän kielenhuoltokirjoituksia on tarkastellut Piehl (1996), jonka aineistoon kuuluu yli 700 kielenhuolto-osastossa julkaistua tekstiä 1920-, 1940-, 1960- ja 1980-luvuilta. Kaikkein vilkkaimman keskustelun aikaa lukuun ottamatta osaston kirjoituksissa toistuu lähinnä muutama tuttu nimi vuosi toisensa jälkeen, ja kirjoittelua ovat hallinneet Suomen enemmän tai vähemmän virallisen kielenhuollon näkemykset. Tuotteliaimpia kirjoittajia Piehlin aineistossa ovat Terho Itkonen, Lauri Hakulinen, E. A. Saarimaa ja E. A. Tunkelo, joista kaikki kuuluivat ainakin jonkin aikaa sekä Virittäjän toimitukseen että kielivaliokuntaan tai -lautakuntaan. Esimerkiksi Hakulisen ja Saarimaan tekstejä on julkaistu peräti kolmella aineistoon kuuluvista vuosikymmenistä. Eniten kielenhuoltokirjoituksia julkaistiin 1900-luvun puolivälissä, jolloin aktiivisia kirjoittajia olivat myös muun muassa Hannes Teppo, Matti Sadeniemi, Martti Rapola sekä Aarni Penttilä, hekin kielivaliokunnan tai -lautakunnan jäseniä ja kaksi viimeksi mainittua lisäksi Virittäjän toimituskuntaa. (Mas. 497–498.)

Silloin kun kielenhuolto-osastoon on eksynyt kirjoittamaan joku kollektiivisen kielenhuollon ulkopuolelta, on hänen tehtäväkseen voinut jäädä ”virallisen” näkemyksen arvostelu. Ahkerin näistä arvostelijoista vaikuttaa olleen Lauri Kettunen, joka

tosin oli mukana Virittäjän toimituksessa 1920-luvulla (Piehl 1996: 497–498). Ketunen tunnetaan muutenkin kärkevästä kritiikistään kielivaliokuntia ja erityisesti E. A. Saarimaan kielioppaita kohtaan (ks. Kolehmainen 2014: 129–135). Arvostelijoista voidaan mainita lisäksi vaikkapa Eeva Lindén, joka edusti toisellakin tapaa vähemmistöä kielenhuollon harrastajien keskuudessa: ennen 1980-lukua naisia ei kuulunut kielivaliokuntiin eikä -lautakuntiin, ja Virittäjän kirjoittajissakin heitä oli kovin vähän. Kaiken kaikkiaan poikkeavat mielipiteet olivat siis kuitenkin kielenhuolto-osastossa harvinaisia. (Piehl 1996: 498.)

Aina kielenhuolto-osaston viimeisiin vuosiin saakka sinne kirjoitettiin ennen kaikkea hyvää ja huonosta kielestä, rajoista oikean ja väärän välillä. Toki muitakin kirjoituksia julkaistiin, mutta Piehl (1996: 493–494) lukee silti yli puolet aineistonsa teksteistä niin sanottuihin virhekirjoituksiin, jotka keskittyvät johonkin kirjoittajan tuomitsemaan kielenkäytön ilmiöön. Esimerkkejä kartettavasta ilmaustavasta saatetaan poimia useastakin lähteestä, joita ei välttämättä nimetä, ja yksinkertaisimmillaan kirjoittaja vain korjaa virheen esittämättä minkäänlaista selitystä; perustelut tai joskus koko korjauskin voidaan olettaa niin tunnetuksi, ettei niitä tarvitse mainita. Jos korjaus perustellaan, vedotaan useimmiten yleisesti hyväksytyyn sääntöön tai siihen, että erehtynyttä kielenkäyttäjää on ohjannut vieraan kielen malli. Tällaiset purismiin nojaavat korjaukset olivat tavallisia varsinkin kielenhuolto-osaston alkuaikoina. Tuolloin julkaistiin paljon myös kieliarvosteluja, joissa lueteltiin yhden tekstin virheet osoituksena sen huonosta kielestä.

Kielivirheiden lisäksi kielenhuolto-osastoon on kirjoitettu uusista normeista ja normiehdotuksista sekä uudissanoista, joiden kehittäminen oli 1900-luvulla kuitenkin jo siirtymässä pois fennistien vastuulta (Piehl 1996: 494–496). Normikirjoitukset puolestaan vähenivät, kun kielitoimisto sai oman tiedotuslehtensä *Kielikellon*, joka oli suunnattu suuremmalle yleisölle kuin kielentutkijoiden, -opettajien ja -opiskelijoiden lukema Virittäjä (Kolehmainen 2014: 138–140). Virittäjässä tai muualla julkaistuja normeja käsittelevät keskustelupuheenvuorot jakautuvat Piehlin (1996: 494–496) aineistossa vastustaviin ja puoltaviin: kriittisiä kannanottoja on lähes poikkeuksetta seurannut toimituksen linjaa tukeva vastine. Aineiston muita kirjoitustyyppisiä ovat esimerkiksi erilaiset katsaukset ja ehdotukset sekä yksittäisille kirjoittajille osoitetut kiitokset hyvästä kielestä.

Piehlin tavoin Rahtu (1992) on pannut merkille, kuinka vahvasti kielenhuoltokirjoitusten painopiste näyttäisi olleen virheiden ruotimisessa ja erehtyneiden kirjoittajien ojentamisessa. Virittäjän Keskustelua-osaston kirjoituksessaan Rahtu (mas. 114–115) kyseenalaistaa koko kielenhuolto-osaston tarpeellisuuden, sillä hänen mukaansa ei sen enempää 1990-luvun fennisti tai suomen kielen opiskelija kuin äidinkielenopettajakaan halunnut olla sellainen muiden lipsahduksia ja sekaannuksia metsästävä, todellisuudesta vieraantunut kielipoliisi, jona häntä alan ulkopuolella pidettiin. Seurauksena kaikesta ohjailusta oli nimittäin ollut se, että ”[maallikot] kokevat fennistien vaativan heiltä jotain ’luontevaa’ kieltä, joka ei kuitenkaan luonnostaan pulppua tavallisen suomalaisen suusta”. Myös Virittäjässä hyvän kielen malleja etsittiin aina vain maaseudulta, puhtaasta ja kulumattomasta kansankielestä, antamalla suomelle tilaa kehittyä kaikkialla siellä, missä sitä puhutaan.

Rahdun tulkinta asettaa uuteen, hivenen huvittavaankin valoon kirjoituksen alkuun liittämäni katkelman, jossa perustellaan Virittäjän oikeinkirjoituskäytäntöä.

Lehtihän oli jo 90 vuotta aiemmin luvannut luopua turhista arkaismeista! Vähitellen käsitykset kielenhuollosta ja sen suhteesta fennistiikkaan muuttuivatkin. E. N. Setälän ruotsista kääntämä ja pitkälti Virittäjän ansiosta vakiintunut *oikeakielisyys*-sana sai vaihtoehtoja, toisen käännöslainan *kielenhuolto* ja kotimaisen nimityksen *kielenvaalinta* (Kolehmainen 2014: 110–113). Ajatusta oikeasta ja väärästä kielestä alettiin vierastaa, eikä kielenhuolto enää ollut itsestään selvä osa jokaisen fennistin työnkuvaa. Tänä päivänä sääntöjen sijaan puhutaan väljemmin suosituksista ja yleiskielestä karsitaan tarpeettomia rajoituksia.

Kielenhuollon sallivamman suunnan havaitsi jo 1980-luvun lopussa Pentti Leino (1989: 554–555), joka pohti normittamisen periaatteita Virittäjän Keskustelua-osastossa. Kirjakieltä kehitettäessä ankaraa opastusta kaivattiin, mutta sittemmin tiukasta kurista on ollut varaa hellittää, ainakin vähän, ja kielitaistelut ovat saaneet jäädä historiaan. Leino (mas. 569) varoittaa kuitenkin siitä, ettei kielenhuoltoon ole syytä suhtautua välinpitämättömästi: yleiskieleen tarvitaan normeja, ja näistä normeista tarvitaan keskustelua. Rahtu (1992: 116–117) muistuttaa lisäksi, että jokaisen suomen puhujan on hyvä olla tietoinen kielen traditiosta ja normeista – niistäkin, joita ei ole missään virallisesti säädetty. Kokonaan toinen asia on, onko Virittäjä tällaiseen keskusteluun tai tiedotukseen sopiva saati tehokas väline. Kielenhuolto-osasto katosi lehdestä ennen vuosituhannen vaihdetta.

Lähteet

- HAKULINEN, LAURI 1945: Kielenviljelyn menettelytavoista. – *Virittäjä* 49 s. 281–283.
- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, PENTTI 1989: Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto? – *Virittäjä* 93 (4) s. 554–571.
- OJANSUU, HEIKKI 1907: Suomenkielen harrastajan mietteitä vuodenvaihteessa. – *Virittäjä* 11 (1) s. 1–4.
- PIEHL, AINO 1996: Oikeakielisyyttä ja kielen käytäntöä Virittäjässä. – *Virittäjä* 100 (4) s. 490–503.
- RAHTU, TOINI 1992: ”Kielemme käytäntö”. – *Virittäjä* 96 (1) s. 114–117.
- TUNKELO, E. A. 1915: Vielä *i:n* sortamisesta. – *Virittäjä* 19 (7) s. 125–126.
- Virittäjä* 1897: Lukijalle. – *Virittäjä* 1 (1) s. 1–3.
- Virittäjä* 1902: Kirjoittaa vai kirjottaa, kirjoitus vai kirjotus? Toimituksen loppulausunto. – *Virittäjä* 6 (1) s. 11–12.